

## Tips on the Relationship between the Headlines and the Structure of the Story in the *Shahnameh* and Suggestions for More Systematic Selection

Niloofar Sadat Abdollahi\*

### Abstract

The headlines of the *Shahnameh* are phrases placed between the verses and mention the important events that occur in the continuation of the story. In addition, headlines have a variety of functions, the most important of which is to identify parts of the story and storylines. When a reader reads a long story text, he or she becomes more aware of the need for titles that define the storyline. By removing such phrases from the stories of the *Shahnameh*, a part of Ferdowsi's art in organizing descriptions is also neglected. Since titles, like verses, do not have the capacity to contain stylistic and artistic features, correctors are mainly content with what is recorded in the manuscripts in choosing the correct form. This method of selection creates problems because it is one-dimensional. However, the structure of the story and the title are related to each other, and more accurate recordings can be made by knowing the structure and elements of the story affecting the titles. This approach to the text and the headline provides helpful elements to the corrector and can be used to make better choices. In this article, considering the structure of the story and the connection it has with the titles, we have provided solutions for more systematic selection. In addition, during text editing, the location of each headline is as important as the recording. Considering the structure and content of the verses of the *Shahnameh*, we have also mentioned the exact location of these phrases and have provided suggestions for organizing the correction of the title with the approach of paying attention to the construction of the story.

### Introduction

In the manuscripts of the *Shahnameh*, among the verses, prose phrases can be found that inform the reader about the parts of the story and the subsequent events. In correcting the text, one should pay attention to these headings as verses and choose the most appropriate form from the forms registered in the manuscripts. This choice, of course, is more difficult than choosing the exact form of the verses. Such difficulty is due to several factors. First, in selecting additional verses of information that the knowledge of text correction and typography provides to the corrector, it is possible to use stylistics and related matters such as grammar, rhetoric, etc. But in choosing the title, one cannot use stylistic criteria. Second, correctors made changes to the titles. These changes were sometimes in imitation of the version they had, and sometimes according to the taste of the correctors. Third, the variety of recordings in the headlines is much greater than the verses and narrations. Fourth, the scaling method in the copies affects the increase in the number and length of the headlines as well as their addition or omission.

### Materials and Methods

The sources used in this research are a number of manuscripts of the *Shahnameh* and some side sources. First, the position, number, and recording quality of the titles were examined, and then the characteristics of the titles of each version were recorded. In the next step, points about the relationship between the structure and components of the story and the titles were extracted from the manuscripts. Some points were identified related to the structure of the *Shahnameh* stories, with the help of which the titles can be selected more accurately.

### Discussion of Results and Conclusions

It seems more difficult for the correctors to choose the correct form of the *Shahnameh* titles from the verses of this work. It is not possible to use stylistic criteria in choosing the appropriate form of these expressions. For this reason, correctors have been content with the content recorded in the manuscripts. However, the headlines are directly related to the two pillars of the narrative of the story, namely the event and the character, and by considering the importance of these two elements,

---

\* PhD Graduate of Persian Language and Literature, department of Persian language and literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author Email: NSAbdollahy@ut.ac.ir)

it is possible to determine the more orderly form of the headlines. In choosing the appropriate form of headlines from the forms registered in the manuscripts, paying attention to the importance of the event and the character can be a more accurate selection guide. How the titles are recorded in the old and valid versions of the *Shahnameh* could confirm this claim. In addition, some events have always been influential in the course of the story, and in each story that is mentioned, they have a title in most versions. These events are related to wars and letters.

In addition to determining the correct form of the title, it is also important to determine the appropriate location. To determine the appropriate location due to the special way of drawing the title boxes in the manuscripts and writing the verses around this box, an auxiliary method should be used. This helps to pay attention to important events such as letters and wars. According to the versions of the *Shahnameh*, especially its ancient versions, the headline must be written at the beginning of such important events. In addition to these types of events, if an event is to be a turning point in the story, the headline must be given before the verses begin. Ferdowsi uses this type of introduction at the beginning of important events in the heart of the story, just as he uses the principle of initiation in the beginning and sermon of the stories. Whenever a fateful event in the story is about to take place, Ferdowsi begins it with an allegorical statement. In addition to the rhetorical value, this method can determine the appropriate location of the headlines (i.e. before this introduction).

**Keywords:** Shahnameh, Ferdowsi, Headline, Structure of the Story, Manuscript, Correction of Text.

#### References

1. Abdollahi, N. S. (2019). The function of Florence version titles in rewriting *Shahnameh* stories. *Persian Language and Literature Research*, 53, 49-73
2. Afshar, I. Omidshar, M (Ed), (2005). *Ferdowsi's Shahnameh: Printing a photograph from the manuscript of the British Library known as the London Shahnameh* (Book of the Kings). Tehran: Talaieh Publication.
3. Afshar, I., Omidshar, M. & Motallebi Kashani, N. (Ed.) (2010). *Shahnameh composed by Abolghasem Ferdowsi*. Transliterated copy of the late seventh and early eighth century AH, (Oriental Library, affiliated to the University of San Josef, Beirut). Tehran: Talaieh Publication.
4. Aidenloo, S. (2007a). Summary of the article: Introduction to the *Shahnameh* of the British version. *Ayeneie Miraas*, 37/36, 30-54.
5. Aidenloo, S. (2007b). *Shahnameh Dar Safineie Tabriz "Shahnameh studies: Shahnameh in the Tabriz safina (dedicated to Dr. Jalal Khaleghi Motlagh and Mostafa Jeyhouni, Iranian editors of Shahnameh)". Nameye Baharestan*, 11-12, 233-242.
6. Azzam, A. (Ed.) (1932). *Al Shahnameh* (Translation of Book of the Kings). Cairo: Darolkotob.
7. Bart, R. (2008). *An introduction to the structural analysis of narratives*. Translated by Mohammad Ragheb. Tehran: Farhang Saba Publication.
8. Ferdowsi, A. (1217 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No.CI.III.24 (G.F.3). Florence: National Central Library.
9. Ferdowsi, A. (1276 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. Add.21.103. London: British Library.
10. Ferdowsi, A. (1330 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. 1479. Istanbul: Topkapousarai Library.
11. Ferdowsi, A. (1333 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. 317-316. St. Petersburg: Lenin Grad State Public Library.
12. Ferdowsi, A. (1341 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. 6006. Cairo: Cairo Library.
13. Ferdowsi, A. (1394 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No.73. Cairo Library: Cairo.
14. Ferdowsi, A. (n.d) *Shahnameh* (Book of the Kings). Mumbai: The Kama Institute of Oriental Studies.
15. Ferdowsi, A. (1437 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. Or.494. Leiden: Leiden University Library.
16. Ferdowsi, A. (1438 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. Or.1403. London: British

Library:

17. Ferdowsi, A. (1441 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. Suppl.Pers.493. Paris: National Library of Paris.
18. Ferdowsi, A. (1444 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. Ms.pers.11, Vatican: The Pope Library in the Vatican.
19. Ferdowsi, A. (1486 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. Add.18188. London: The British Library.
20. Ferdowsi, A. (1489 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. Or.2 ° 4255. Berlin: The Berlin State Library.
21. Ferdowsi, A. (1497 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. Pers.8,507. Munich: The Bavir State Library.
22. Ferdowsi, A. (1498 CE). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. H.1510. Istanbul: Topkapousrai Library.
23. Ferdowsi, A. (n.d). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. 1096. Tehran: the National Assembly.
24. Ferdowsi, A. (n.d). *Shahnameh* (Book of the Kings). No. 1137. Tehran: The Library of the Senate.
25. Ferdowsi, A., & Nizami, E. (n.d). *Shahnameie Ferdowsi va khamseie nezami*. Ferdowsi's *Shahnameh*, including *Khamseh Nezami* in the margins, printing of a photograph from the 8th century AH edition, preserved in the library of the Great Islamic Encyclopedia. Tehran: The Great Islamic Encyclopedia.
26. Khaleghi Motlagh, J. (2008). A newly rewritten manuscript of Ferdowsi's *Shahnameh* (preserved in the Eastern School affiliated to the University of San Josef in Beirut). *Nameie Baharestan*, 13-14, 287-209.
27. Khaleghi Motlagh, J. (1991). *The beginning and completion of Shahnameh stories, One drop of rain: Celebration of Dr. Abbas Zaryab Khoei*. Tehran: Nashr-e Now.
28. Khaleghi Motlagh, J. (1988). *Shahnameh* Manuscript dated six hundred and fourteen AH (Florence manuscript). *Irannameh*, 25, 94-63.
29. Khaleghi Motlagh, J. (Ed.) (2007). *Shahnameh*. Tehran: The Great Islamic Encyclopedia.
30. Khaleghi Motlagh, J. (2011). *Shahnameh from manuscript to text: Essays in introducing and evaluating Shahnameh manuscripts and the method of critical text correction*. Tehran: Mirase Maktoob Publication.
31. Khaleghi Motlagh, J. (2012). *Shahnameh notes*. Tehran: The Great Islamic Encyclopedia.
32. Mostofi, H. (Ed.) (1998). *Zafarnameh. In addition to Shahnameh*. Tehran: University Publishing Center and Vienna: Austrian Academy of Sciences.
33. Omidshar, M. (2016). Haft Khan Rostam and the logic of epic narration in *Shahnameh. Paazh*, 22, 48-16.
34. Prince, G. (2012). *Narratology: The form and function of narrative*. Translated by Mohammad Shahba. Tehran: Minooie Kherad Publication.
35. Rahnama, H. (2015). *An introduction to narratology: Roland Barthes, Tzutan Todorov, Gerald Prince*. Tehran: Hermes Publication.
36. Zuttenberg. H. (Ed.) (1900). *Ghorar akhbar al-muluk al-fars and siarahom* Paris: National Press.

فصل‌نامه علمی متن‌شناسی ادب فارسی (نوع مقاله پژوهشی)

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان

سال پنجاه و نهم، دوره جدید، سال چهاردهم

شماره اول (پیاپی ۵۳)، بهار ۱۴۰۱، ص ۱۲۵ - ۱۱۱

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۴/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۲۳

Doi: 10.22108/RPLL.2021.129541.1934

نکته‌هایی درباره‌ی ارتباط سرنویس‌ها با ساخت داستان در شاهنامه و پیشنهادهایی برای گزینش بسامان‌تر

نیلوفر سادات عبدالمهی

### چکیده

سرنویس‌های شاهنامه عبارت‌های قرارگرفته در میان ابیات‌اند که بیانگر رخداد‌های مهم در داستان هستند. سرنویس‌ها کارکردهای مختلفی دارند که مهم‌ترین آنها مشخص کردن بخش‌های داستان است. با خواندن داستان‌های طولانی، خواننده بیشتر پی می‌برد که به عنوان‌هایی نیاز دارد تا خط داستانی برای او مشخص شود. با حذف این عبارات از داستان‌های شاهنامه بخشی از هنر فردوسی در ساماندهی به توصیفات نیز مغفول می‌ماند. سرنویس‌ها مانند ابیات، ظرفیت داشتن ویژگی‌های سبکی و هنری را ندارند؛ بنابراین مصححان در گزینش صورت صحیح آنها، عمدتاً به مطالب ثبت‌شده در نسخه‌ها بسنده می‌کنند. این شیوه از گزینش به سبب تک‌بعدی بودن، مشکلاتی را به وجود می‌آورد. حال آنکه ساختار داستان و سرنویس با یکدیگر مرتبط است و می‌توان با شناخت ساخت داستان و عناصر اثرگذارش بر سرنویس‌ها، ضبط‌های دقیق‌تری ارائه داد. این رویکرد به متن و سرنویس، عناصری کمکی در اختیار مصحح قرار می‌دهد که برای گزینش درست‌تر می‌توان از آن استفاده کرد. در این مقاله با در نظر داشتن ساختار داستان و پیوندی که با سرنویس‌ها دارد، راهکارهایی برای گزینش بسامان‌تر ارائه می‌شود؛ نیز در تصحیح متن، محل قرارگرفتن هر سرنویس مانند ضبط آن اهمیت دارد. با توجه به ساختار و محتوای ابیات شاهنامه، به انتخاب محل دقیق این عبارات اشاره، و برای ساماندهی به تصحیح سرنویس با رویکرد توجه به ساخت داستان، پیشنهادهایی ارائه خواهد شد.

### واژه‌های کلیدی

شاهنامه؛ فردوسی؛ سرنویس؛ ساختار داستان؛ نسخه خطی؛ تصحیح متن

\* دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، NSAbdollahy@ut.ac.ir



## ۱- مقدمه

در نسخه‌های خطی شاهنامه در میان ابیات، عبارات‌های منثوری می‌توان یافت که خواننده را از بخش‌های داستان و رخداد‌های بعدی آگاه می‌کند. در تصحیح متن باید به این سرنویس‌ها همانند ابیات توجه داشت و از میان صورت‌های ثبت‌شده در نسخه‌ها، صورت مناسب‌تر آنها را انتخاب کرد. این انتخاب البته از گزینش صورت دقیق‌تر ابیات دشوارتر است و این دشواری به سبب عوامل متعددی است:

نخست اینکه، در گزینش ابیات افزون‌بر اطلاعاتی که دانش تصحیح متن و نسخه‌شناسی در اختیار مصحح قرار می‌دهد، امکان بهره‌بردن از سبک‌شناسی و امور وابسته به آن مانند دستور زبان، بلاغت و... وجود دارد؛ ولی در گزینش سرنویس نمی‌توان از ملاک‌های سبکی بهره برد؛ از این روی انتخاب دشوارتر می‌شود. دوم آنکه، کاتبان در صورت سرنویس‌ها تغییراتی ایجاد می‌کرده‌اند. این تغییرات گاه به تقلید از نسخه‌ای بوده است که در اختیار داشته‌اند و گاه بنا بر ذوق خود کاتبان بوده است.<sup>۱</sup>

سوم آنکه، تنوع ضبط‌ها در سرنویس‌ها از ابیات و روایات بسیار بیشتر است. این تنوع به طول سرنویس، واژه‌ها و عبارات کاربردی و وجود یا حذف برخی از آنها مربوط می‌شود؛ به عبارتی، سرنویس‌ها در نسخه‌ها همسانی و یک‌دستی کمتری نسبت به ابیات دارند و این امر انتخاب بین صورت صحیح و قراردادن یا حذف آنها را دشوار می‌کند.

چهارم آنکه، شیوه سطر بندی در نسخه‌ها بر افزایش تعداد و طول سرنویس همچنین ذکر یا حذف آنها تأثیر می‌گذارد.<sup>۲</sup>

در میان عوامل ذکر شده، عامل نخست سبب شده است مصححان برای گزینش سرنویس‌ها از مطالب ثبت‌شده در نسخه‌ها بهره ببرند و به سبک یا ساختار داستان توجه نکنند. البته همانطور که گفته شد، سبک فردوسی در عبارات سرنویس‌ها نمود چندانی ندارد؛ ولی با توجه به ساختار داستان و محل صحیح قرار گرفتن سرنویس، می‌توان ارتباطی میان سبک فردوسی - به‌ویژه در حوزه مسائل بلاغی - و گزینش سرنویس‌ها یافت. در این مقاله به نکته‌هایی اشاره می‌شود که از نسخه‌ها استخراج شده و در پیوند با ساختار داستانی و پس از آن سبک فردوسی است.

## ۱-۱ پیشینه پژوهش

همانطور که ذکر شد، تصحیح سرنویس‌های شاهنامه از ابیات آن، دشوارتر است. همین مسئله شاید یکی از علت‌هایی است که در این زمینه، پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. البته در تحقیقات شاهنامه‌پژوهان می‌توان اشاره‌هایی به مسائل سرنویس از دیدگاه زبانی، ادبی و تصحیح متن یافت. این اشاره‌ها غالباً جدا از موضوع اصلی پژوهش‌هاست؛ یعنی اطلاعاتی مختصر ارائه شده و شأن جداگانه‌ای برای سرنویس و اهمیت آن در نظر گرفته نشده است؛ برای مثال در مقاله «دست‌نویس شاهنامه مورخ ششصد و چهارده هجری قمری (دست‌نویس فلورانس)» (خالقی مطلق: ۱۳۶۷) که از مقالات قدیمی این حوزه است، قدیمی‌ترین دست‌نویس شاهنامه معرفی، توصیف و در آن، اشاراتی ضمنی به سرنویس‌ها شده است. در مقاله «خلاصه مقاله: مقدمه شاهنامه نسخه بریتانیا» (آیدنلو، ۱۳۸۶ الف) نگارنده به مقدمه نسخه بریتانیا اشاره‌هایی دارد و به مقوله افزوده‌ها به نسخ خاص پرداخته است. نگارنده مقاله پیشین در نوشتار دیگری با عنوان «شاهنامه پژوهی: شاهنامه در «سفینه

تبریز» (تقدیم به دکتر جلال خالقی مطلق و مصطفی جیحونی، مصححان ایرانی شاهنامه)» (آیدنلو، ۱۳۸۶ ب) به حضور شاهنامه در کتاب دیگری می‌پردازد و اشاراتی جزئی به سرنویس‌ها دارد. خالقی مطلق در مقاله «دست‌نویس نویافته از شاهنامه فردوسی (محفوظ در مکتبه الشرقیه وابسته به دانشگاه سن‌ژوزف بیروت)» (خالقی مطلق: ۱۳۸۷) به نسخه‌ای نویافته اشاره می‌کند و کارکردهای آن را در تصحیح برمی‌شمارد.

نویسندهٔ دو مقالهٔ پیشین، در کتاب شاهنامه از دست‌نویس تا متن (۱۳۹۰) نیز به مباحث نسخه‌شناسی شاهنامه پرداخته و در ذیل آن مطالبی دربارهٔ سرنویس نقل کرده است.

تنها پژوهشی که ارتباط بیشتری با موضوع این مقاله دارد، مقاله «کارکرد سرنویس‌های نسخهٔ فلورانس در بازنویسی داستان‌های شاهنامه» (عبدالمهی، ۱۳۹۸) است. نگارنده در این مقاله با نگاهی نو به سرنویس‌های شاهنامه، پیشنهادهایی برای استفادهٔ امروزی از آنها و کاربردی کردن سرنویس‌ها در ادب امروز ارائه داده است. توجه به سرنویس و ارتباط آن با ساختار داستان مسئله‌ای است که توجه پژوهشگران را جلب نکرده است و در این مقاله به آن پرداخته می‌شود.

## ۱-۲ روش پژوهش

منابع استفاده‌شدهٔ این پژوهش تعدادی از نسخه‌های خطی شاهنامه و برخی منابع جانبی هستند. لزوم استفاده از نسخه‌های خطی زمانی آشکار می‌شود که درمی‌یابیم در تصحیح‌های شاهنامه ملاک چندان دقیقی برای گزینش سرنویس‌ها وجود ندارد. منابع جانبی، یعنی شاهنامه بنداری از روی چاپ عبدالوهاب عزام و غرراخبار ملوک الفرس و سیرهم از ثعالبی متن مصحح به زبان عربی است.

نسخه‌های خطی استفاده‌شدهٔ شاهنامه نیز نوزده نسخه و نام و نشان اختصاری آنها نیز به شرح زیر است: نسخهٔ فلورانس ۶۱۴.ف؛ بریتانیا ۶۷۵.ل؛ کتابخانهٔ طوپقاپوسرای ۷۳۱.س؛ کتابخانهٔ دولتی لنینگراد ۷۳۳.لن؛ قاهره ۷۴۱.ق؛ قاهره ۷۹۶.ق۲؛ سن ژوزف سده ۷ و ۸؛ ژ، نسخهٔ کاما، سده ۷-۸؛ کاما؛ دانشگاه لیدن ۸۴۰.لی؛ کتابخانهٔ ملی پاریس ۸۴۴.پ؛ کتابخانهٔ پاپ در واتیکان ۸۴۸.و؛ بریتانیا ۸۹۱.ل۲؛ کتابخانهٔ دولتی برلین ۸۹۴.ب؛ شاهنامهٔ مورخ ۹۰۲ باویر؛ شاهنامه ۹۰۲؛ کتابخانهٔ طوپقاپوسرای ۹۰۳.س؛ شاهنامهٔ مجلس نیمهٔ اول سدهٔ نهم؛ شاهنامهٔ مجلس؛ شاهنامهٔ ۸۰۰ جنگ نظم و نشر ضمیمهٔ ۲۰ رسالهٔ سدهٔ ۱۰؛ شاهنامهٔ ۸۰۰ و ظفرنامهٔ حمدالله مستوفی از روی نسخهٔ ۸۰۷ است که در حاشیهٔ آن شاهنامه نگاشته شده است؛ همچنین نسخهٔ معروف به سعدلو. نخست به بررسی جایگاه، تعداد و کیفیت ضبط سرنویس‌ها پرداخته می‌شود و سپس ویژگی‌های سرنویس‌های هر نسخه ثبت خواهد شد. در مرحلهٔ بعد نکاتی دربارهٔ ارتباط ساختار و اجزای داستان با سرنویس‌ها از نسخه‌ها استخراج می‌شود. نتیجهٔ نهایی مقاله بیان نکاتی مرتبط با ساختار داستان‌های شاهنامه است که با کمک آنها می‌توان سرنویس‌ها را دقیق‌تر گزینش کرد. گفتنی است محدودهٔ پژوهش داستان‌های زندگانی رستم در شاهنامه و نیز بررسی داستان‌های رفتن کاوس به مازندران، در ذیل آن جنگ مازندران و هاماوران، رستم و هفت گردان در شکارگاه افراسیاب و رستم و سهراب بوده است. ضمن اینکه کل داستان‌های زندگانی رستم به صورت نمونه‌پژوهی بررسی شده است.

## ۱-۲ داستان و سرنویس

داستان‌های شاهنامه مجموعه‌ای از ابیات پرشمار نیست که با توالی خود ماجرای را بیان کند. در میان این ابیات سرنویس‌ها قرار دارد. داستان‌ها به همان میزان که از ابیات تشکیل می‌شود، نمی‌تواند از سرنویس‌ها خالی باشد؛ زیرا داستان بدون آنها آنچنان که باید فهمیده نمی‌شود. داستان بدون سرنویس به شمار بسیاری از ابیات تبدیل می‌شود که در توالی یکدیگر می‌آید؛ این مسئله به‌ویژه در داستان‌های طولانی موجب می‌شود مخاطب خط داستانی را گم کند. انسجام داستان‌ها و تشکیل‌شدن آنها از بخش‌ها و رخدادهای مختلف و به‌هم‌پیوسته، قرارگرفتن سرنویس در میان ابیات را الزامی می‌کند.

اگر بخواهیم دو نکته اساسی را درباب سرنویس‌های شاهنامه بررسی کنیم، این دو نکته محتوا و محل مناسب سرنویس‌هاست.

### ۲-۲ سرنویس از چه می‌گوید؟

اینکه سرنویس گویای چه مطلبی است، به‌طور مستقیم با دو رکن داستان، یعنی رخداد و شخصیت پیوند می‌یابد. شاید در نگاه اول این نکته امری بدیهی به نظر برسد؛ ولی با دقت بیشتر در اجزای تشکیل‌دهنده روایت می‌توان فهمید، تنها این دو وجه روایی از داستان، امری اساسی در سرنویس است و از سایر اجزا یاد نمی‌شود.

### ۱-۲-۲ رخداد و شخصیت

در روایت‌شناسی درباره عناصر تشکیل‌دهنده داستان به‌دقت و تفصیل سخن گفته می‌شود. رخدادها، شخصیت‌ها و کارکردهای ایشان، زمان، مکان، روایتگر، روایت‌شده و... همگی در نقل روایت و شنیدن آن مؤثر هستند. آنچه در جریان بررسی داستان‌ها و سرنویس‌ها می‌تواند یاریگر ما باشد، بیش از هر مسئله دیگر، رخداد و شخصیت است. در این میان، رویداد اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا شخصیت را نهان یا آشکارا در خود دارد. «روایت، نقل چند موقعیت و رویداد است که در جهان معینی رخ می‌دهند. به بیان دقیق‌تر، روایت، گزاره‌ها یا قضیه‌هایی را درباره آن جهان بیان می‌کند و هر یک از گزاره‌ها را می‌توان در قالب «موضوع - توضیح» {مبتدا - خبر} تجزیه و تحلیل کرد» (پرنس، ۱۳۹۱: ۶۷).

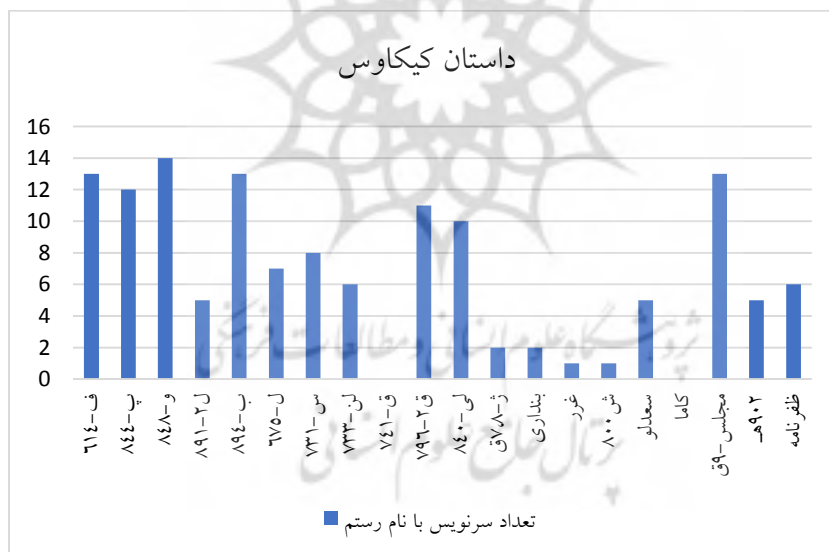
رویدادهای نقل‌شده در یک جریان روایی دو حالت دارند و از این دیدگاه میان رویداد و افراد ارتباط هست؛ «رویدادها (یا گزاره‌های مربوط به آنها) بر دو نوع‌اند: حالت‌محور (که یک حالت را نشان می‌دهند؛ یعنی هنگامی که با جمله‌ای در قالب فعل استمراری گروه اسمی + گروه اسمی + فعل کمکی بیان شوند و حالتی را نشان دهند) یا عمل‌محور (که کنش را تشکیل می‌دهند و آنها را نمی‌توان با جمله‌ای در قالب بالا بیان کرد)... یکی از ویژگی‌های هر روایت، نسبت رویدادهای عمل‌محور به رویدادهای حالت‌محور آن است. اگر همه عناصر دو داستان یکسان باشد، داستانی که بیشتر رویدادهای آن حالت‌محور هستند در مقایسه با داستانی که بیشتر رویدادهای آن عمل‌محور هستند، پویایی و تحرک کمتری دارد» (همان: ۶۸).

داستان‌های شاهنامه در بخش توصیف افراد، حالت‌محور و در بخش اوصاف کارهای اشخاص، عمل‌محور است.

در داستان‌های شاهنامه افراد متعددی نقش دارند. رخدادهایی هم که در کنار یکدیگر، یک داستان مستقل را

تشکیل دهند، اندک نیستند. باید گفت، تعداد سرنویس‌ها محدود است و باید برای رخدادهای و شخصیت‌هایی که در سرنویس حاضرند، وجه تمایزی یافت. این وجه تمایز، اهمیت است. اهمیت واژه‌ای با کارکرد نسبی است. یعنی از آن به نسبت یک داستان و کل شاهنامه می‌توان دو برداشت متفاوت داشت. اهمیت یک رخداد یا شخصیت می‌تواند مرتبط با یک داستان یا کل شاهنامه و یا هر دو آنها باشد. شخصیتی مانند رستم یا افراسیاب، هم در کل کتاب مهم هستند و هم در هر داستانی که حاضر می‌شوند؛ از این روی در سرنویس‌ها نقش پررنگی دارند. این نکته به داستان‌های این پژوهش محدود نمی‌شود و در همهٔ رخدادهای زندگانی شخصیت‌هایی مانند افراسیاب و رستم صدق می‌کند؛ به عبارت ساده‌تر، اینگونه افراد تا وقتی در داستان‌های شاهنامه زنده هستند و در واقعه‌ای حضور دارند، نامشان در سرنویس‌ها ذکر می‌شود؛ تا جایی که می‌توان گفت ورود آنها به داستان و در جنگ‌ها و رخدادهایی که در آنها حاضرند، همواره با سرنویس همراه بوده است و این سرنویس در شمار سرنویس‌های اصیل است. شخصیتی مانند رستم به علت اهمیتش در داستان‌های زندگانی خود در سرنویس‌ها حضور دارد؛ حتی تولد و مرگ او که آغاز و پایان این زندگانی پرماجرست نیز جزء مهمی از داستان‌ها را تشکیل می‌دهد و با سرنویس همراه است.

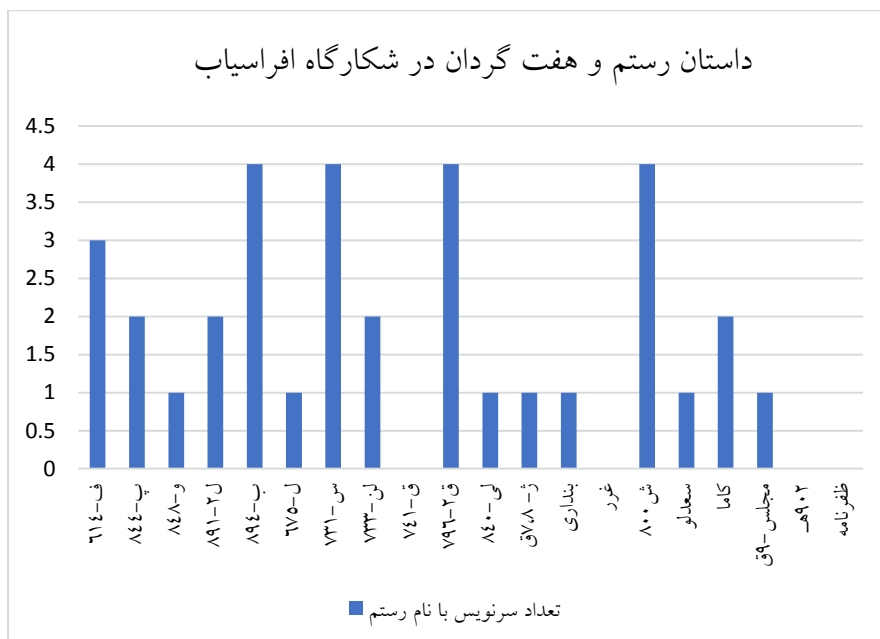
در نمودارهای زیر، تعداد سرنویس‌هایی که در آنها نام رستم ذکر شده است، به تفکیک داستان‌ها دیده می‌شود.



نمودار شماره ۱: تعداد سرنویس‌ها با ذکر نام رستم، به تفکیک داستان‌ها

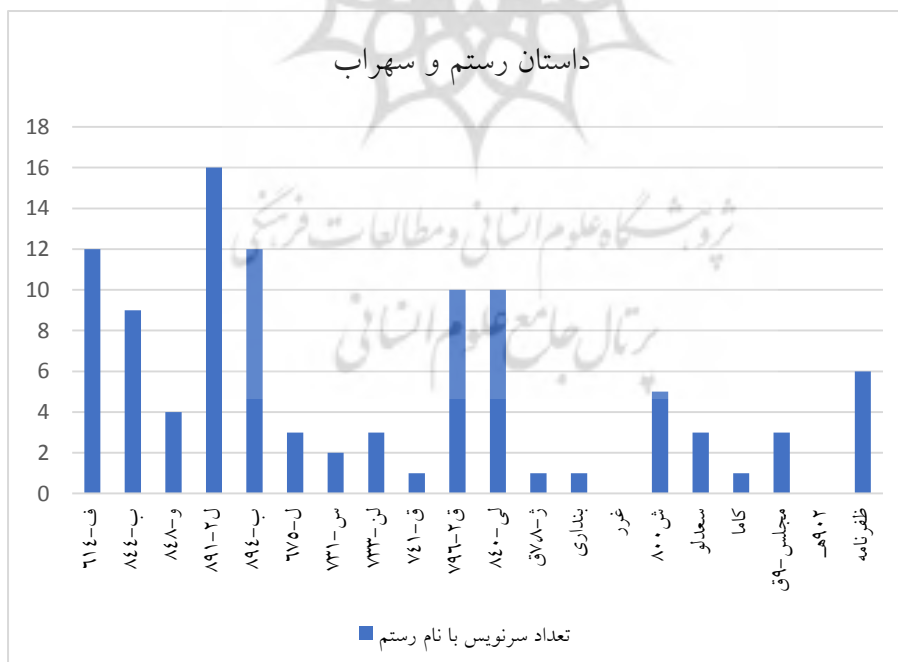
گفتنی است تعدادی از نسخه‌ها افتادگی دارد؛ برخی دیگر نیز در هر سرنویس دو بار نام رستم را تکرار کرده‌اند که تنها یک مرتبه را در شمارش در نظر گرفتیم. همچنین برخی از دست‌نویس‌ها در میانهٔ ماجراهای مربوط به او، مانند هفت‌خان، گاهی نام او را به علت آشکاری فاعل ذکر نکرده‌اند. با در نظر داشتن این نکات - و برخلاف حذف برخی مرتبه‌های ذکر نام رستم - می‌توان میانگین بالایی برای ذکر نام رستم در سرنویس‌ها در نظر گرفت.





نمودار شماره ۲: تعداد سرنویس با نام رستم در داستان رستم و هفت گردان در شکارگاه افراسیاب

همانطور که می‌دانیم داستان رستم و هفت گردان، داستانی نسبتاً کوتاه در شاهنامه است و برخی نسخه‌ها در این بخش افتادگی دارد. عنوان این داستان در همه نسخه‌ها با نام رستم همراه است و در سرنویس‌ها شاهد حضور دوباره او هستیم.



نمودار شماره ۳: تعداد سرنویس با نام رستم در داستان رستم و سهراب

در داستان رستم و سهراب، حضور رستم، هم در عنوان و هم در سرنویس‌ها با فراوانی بسیاری دیده می‌شود.

نکتهٔ جالب این است که حتی بیان نسبت‌ها و انتساب‌ها نیز با نام رستم همراه است. این نکته موجب می‌شود در برخی سرنویس‌ها نام رستم دو بار تکرار شود؛ ولی همچنان در نمودارها، هر سرنویس را یک بار در نظر گرفته‌ایم.

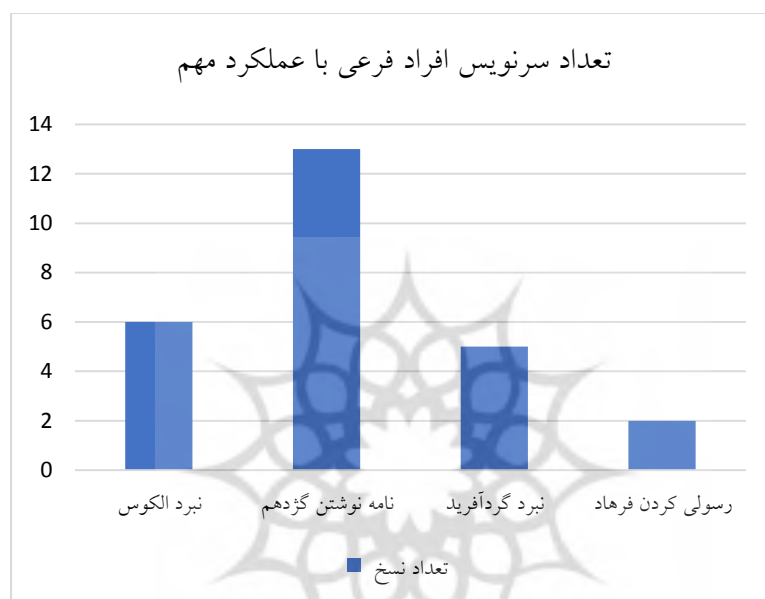
در مقابل رستم با این شهرت و حضور گسترده، شخصیتی مانند بیژن در داستان «بیژن و منیژه» از جمله شخصیت‌های اصلی است و تعداد قابل توجهی از سرنویس‌های به نام او، در همین داستان است. البته در شماری از جنگ‌ها و ماجراهای خارج از داستان بیژن و منیژه حضور دارد که در آنجا شخصیتی فرعی به شمار می‌رود. نکته‌ای که باید مکمل اهمیت شخصیت باشد، مسئلهٔ اهمیت رخدادهاست. سرنویس خلاصه‌ای از داستان در بخشی از ماجراست و نمی‌توان آن را بدون شخصیت و واقعه تصور کرد؛ در نتیجه حضور هر دو رکن لازم است. این دو رکن همانطور که لازم و ملزوم هستند، مکمل یکدیگر به شمار می‌روند. قید اهمیت دربارهٔ رخداد با سرنویس پیوند دارد. اهمیت یک رخداد مانند اهمیت شخصیت، برای ذکر در سرنویس امری تعیین‌کننده است. اهمیت رخداد می‌تواند مانند شخصیت نسبی داشته باشد. یک رخداد - مانند شخصیت که شرح آن گفته شد - می‌تواند در مقیاس داستان، کل کتاب و یا هر دو اهمیت داشته باشد. در هر کدام از این رخدادهای با داشتن رکن اهمیت در سرنویس جای می‌گیرند. مقصود از اهمیت رخداد در مقیاس داستان، واقعه‌هایی است که در پیشبرد داستان، اثر مستقیم دارند؛ برای مثال حضور سیمرغ در جریان تولد رستم یا داستان رستم و اسفندیار و بر زمین زدن سهراب رستم را؛ همچنین نبرد پایانی رستم با سهراب که به مرگ سهراب می‌انجامد. رخدادهایی که در مقیاس شاهنامه مهم به شمار می‌روند، واقعه‌هایی هستند که تأثیر آنها به همان داستان مربوط نمی‌شود و بر داستان‌های پس از خود نیز اثرگذار هستند. نمونهٔ آن زمانی است که رستم با هدف قراردادن اسفندیار با تیر گز به زندگانی او پایان می‌دهد. این رخداد بنابر پیش‌گویی سیمرغ موجب مرگ و شوربختی قاتل اسفندیار می‌شود.

«چنین گفت سیمرغ، کز راه مهر  
 بگویم همی با تو راز سپهر  
 که هرکس که او خون اسپندیار  
 بریزد، ورا بشکرد روزگار  
 همان نیز تا زنده باشد ز رنج  
 رهایی نیابد، نماندش گنج  
 بدین گیتیش شوربختی بود  
 وگر بگذرد رنج و سختی بود»  
 (فردوسی، ۱۳۸۶، د ۵: ۴۰۲)

با توجه به ارتباط متقابل میان رخداد و شخصیت و اشتراک قید اهمیت میان این دو، می‌توان به این نکته نیز اشاره کرد که اهمیت یکی از دو رکن سرنویس می‌تواند کم‌اهمیتی رکن دیگر را جبران کند؛ برای مثال اگر شخصیتی مهم مانند رستم در جریان داستان، عملی را با اهمیت متوسط انجام دهد، به سبب شهرت او، این عمل به صورت سرنویس ثبت می‌شود. نمودارهای ذکر شده که تعداد سرنویس‌ها با نام رستم را نمایش می‌داد، گواه این مدعا است. نام رستم اگر با عملی همراه باشد که اهمیت بالایی هم نداشته است، در سرنویس ذکر می‌شود؛ به عبارت دیگر، این اعمال را رستم انجام داده است، پس اعتبار می‌یابد؛ حتی اگر در روند و ساخت داستان چندان مهم نباشند. این امر از سویی نشان‌دهندهٔ تأثیر فرهنگی شخصیت‌های شاهنامه است. عشق و علاقهٔ فردوسی و

مردم به رستم موجب شده است به داستان‌های او استقلال بخشند؛ مثلاً هفت‌خان را داستانی مجزا به شمار آورند یا برخی روایات الحاقی مانند کشتن پیل سپید یا رفتن او به دژ سپند را روایاتی صحیح و اصلی بدانند. این مسئله در سرنویس هم با حضور پررنگ رستم نمایان می‌شود.

در مقابل اگر شخصیتی فرعی و کم‌بهره از شهرت عمل مهمی انجام دهد، این کار سزاوار ذکر در سرنویس خواهد بود. نمونه آن نامه‌نوشتن گزدهم به کاووس در داستان رستم و سهراب است. در نمودار زیر نمونه چند عمل از افراد فرعی داستان‌ها نمایش داده شده است. در این میان، نامه‌نوشتن اهمیت بیشتری در داستان داشته است و تعداد بیشتری از کاتبان نسخه‌ها برای آن سرنویسی را اختصاص داده‌اند (در ادامه بحث به این نکته پرداخته می‌شود):



نمودار شماره ۴: تعداد سرنویس افراد فرعی با عملکرد مهم

## ۲-۳ سرنویس در کدام بخش از متن ذکر می‌شود؟

با بررسی کل شاهنامه یا تک‌تک داستان‌ها می‌توان رکن اهمیت درباره شخصیت‌ها را تعیین کرد. درباره رخدادها نیز افزون‌بر آنچه درباره شخصیت بیان شد، باید از رخدادهایی یاد کرد که در همه داستان‌ها اهمیت دارد. این رخدادها به دو دسته کلی نامه‌ها و جنگ‌ها تقسیم می‌شود.

این دو دسته از رخدادها در روند همه ماجراهای حماسی نقشی مهم بر عهده داشته است؛ این رخدادها در داستان‌های مختلف و در اغلب نسخه‌ها، سرنویس دارند. حتی برخی نسخه‌های شاهنامه و منابع جانبی که به‌صورت حداقلی به ثبت سرنویس می‌پردازند، از این دو دسته غافل نشده‌اند. جنگ‌ها گاه آنقدر مهم تلقی می‌شوند که داستانی به نام یک جنگ نام‌گذاری می‌شود؛ مانند جنگ یازده رخ و جنگ بزرگ کیخسرو. نامه‌ها هم مکملی برای جریان‌های نبرد هستند؛ زیرا رسانیدن پیام با هدف آشتی یا نبرد با ارسال نامه‌ها صورت می‌گیرد و از عوامل اثرگذار بر روند داستان است.

نکته سبکی شاخص و مهمی که در باب ارتباط سرنویس و داستان می‌توان به آن اشاره کرد، ارتباط آغاز

داستان‌ها و رخدادها با براعت استهلال و مقدمه‌چینی است. در ابیات آغازین داستان‌ها همواره سرنویسی با عنوان آغاز داستان ذکر می‌شود تا خطبهٔ تمثیلی از ابیات نقل‌کنندهٔ روایت جدا شود. این ویژگی سبکی در آغاز همهٔ رخدادهای مهم مانند نامه‌نگاری‌ها، جنگ‌ها و بخش‌هایی از این دست کاربرد دارد. سرنویس‌ها الزاما باید پیش از براعت‌ها و مقدمه‌چینی‌ها قرار بگیرد.

## ۲-۳-۱ جنگ‌ها

از مهم‌ترین رویدادها در متون حماسی، جنگ و نبرد است. نبردها میدانی برای نمایش قدرت نظامی سپاه‌ها و دلیری پهلوانان است و بدون وجود نبرد و ظاهرکردن دلوری‌ها شاید متون پهلوانی چندان تفاوتی با متون دیگر نداشته باشد؛ از این روی محور اصلی قریب‌به‌اتفاق داستان‌های متون حماسی جنگ‌ها هستند.<sup>۳</sup> بسیاری از داستان‌ها در شاهنامه اصلا به نام همین جنگ‌ها نامیده می‌شوند و در واقع مهم‌ترین رخداد را در آن نه با یک سرنویس فرعی در دل داستان، بلکه با عنوان و نامش بیان می‌کنند. داستان جنگ یازده رخ، داستان جنگ بزرگ کیخسرو و داستان جنگ مازندران از این نوع هستند.

در داستان‌هایی نیز بخشی از زندگانی قهرمانی وصف می‌شود و در آن بخش، نبرد و درگیری رخ می‌دهد و نام جنگ در قالب یک سرنویس می‌آید؛ مانند ماجرای زندگی سیاوش که از آغاز آن تا زمانی که با خدعه و نیرنگ کشته می‌شود، با عنوان داستان سیاوش ذکر می‌شود و هرآنچه از جنگ و نبرد در جریان و دوران زندگانی او باشد، ذیل همین داستان نقل و واقعه‌های مهم با سرنویس مشخص می‌شوند.

دربارهٔ برخی افراد، با توجه به زندگی طولانی و نقش مهمشان، حضور و رخدادها آنقدر به هم پیوستگی و یکسانی ندارد که در قالب یک داستان از آنها یاد شود. مقصود از به هم پیوستگی و یکسانی، قرارگرفتن شخص منظور در مرکز توجه است؛ برای نمونه رستم در طول حیات خود به‌جز در زمان پادشاهی لهراسب و پهلوانی اسفندیار، در همهٔ داستان‌ها نقش فعال دارد؛ ولی این نقش فعال بدان معنا نیست که همواره در مرکز داستان و نقش نخستین ماجرا باشد. آنگاه که در محور اصلی داستان حاضر است، نام او در عنوان داستان ذکر می‌شود؛ مانند داستان رستم و سهراب، داستان رستم و هفت گردان در شکارگاه افراسیاب و داستان رستم و اسفندیار. در مقابل آنگاه که در میانهٔ داستان وارد می‌شود و نقشی دارد و یا به امداد پادشاه می‌رسد، سرنویسی از نقش او در داستان سخن می‌گوید و این امر از زایش تا مرگ او صادق است؛ برای نمونه به چند سرنویس از ثبت تولد رستم در نسخه‌ها اشاره می‌شود:

گفتار آنک شکم مادر رستم بشکافتند و رستم از آن بیرون کشیدند به گفت سیمرغ (از نسخهٔ فلورانس، ورق ۹۹)؛

زادن رستم از مادر (نسخهٔ لنینگراد ۷۳۳، تصویر ۳۶)؛

زادن رستم از مادر به فیروزی (نسخهٔ شاهنامه ۸۰۰، تصویر ۳۴)؛

رفتن رستم به کابلستان و افتادن به چاه (نسخهٔ لنینگراد ۷۳۳، تصویر ۲۴۱)؛

دربارهٔ افرادی مانند افراسیاب که حضوری طولانی‌مدت ولی در سایه - روشن دارند، در عنوان داستان اشاره‌ای مبنی بر محوریت او در داستان نمی‌بینیم؛ مگر در کنار افراد دیگر و از طریق انتساب؛ مانند «داستان رستم و هفت گردان در شکارگاه افراسیاب». از نگاه دیگر، او شخصی است که از ابتدای دورهٔ پهلوانی شاهنامه و با بی‌کفایتی نوذر به پادشاهی ایران طمع می‌ورزد و تا زمانی که پس از گریزهای بسیار به دست کیخسرو از بین

می‌رود، همواره بر سر ایرانیان سایه افکنده و ترس از او شاه و مردم ایران را برای استمداد به‌سوی رستم می‌کشاند. با وجود این ظهورهای گاه‌وبیگاه افراسیاب، داستانی به نام او نمی‌بینیم و هرگاه قرار است به داستان وارد شود، سرنویسی با ذکر نامش، ورود او را اعلام می‌کند؛ برای نمونه در زمان پادشاهی نوذر دو سرنویس داریم که نخستین از خبردار شدن پشنگ از مرگ منوچهر و دومی از آمدن افراسیاب به ایران خبر می‌دهد:

گفتار اندر آگاهی‌یافتن پشنگ پسر توران از مرگ منوچهر و به پادشاهی نشستن نوذر به‌جای او (نسخه فلورانس، ورق ۵۲)؛

گفتار اندر آمدن افراسیاب به ایران زمین به جنگ نوذر و رفتن لشکر ایران برابر به جنگ او (نسخه فلورانس، ورق ۵۳)؛

آگاهی‌یافتن پشنگ از کار منوچهر (نسخه لنینگراد ۷۳۳، تصویر ۲۰)؛

رسیدن افراسیاب و نوذر به یکدیگر (نسخه لنینگراد ۷۳۳، تصویر ۲۱)؛

خبر یافتن پشنگ از مرگ منوچهر (نسخه ۸۰۰، تصویر ۳۵)؛

آمدن افراسیاب به ایران به جنگ نوذر (نسخه ۸۰۰، تصویر ۳۶).

## ۲-۳-۲ نامه‌نگاری‌ها

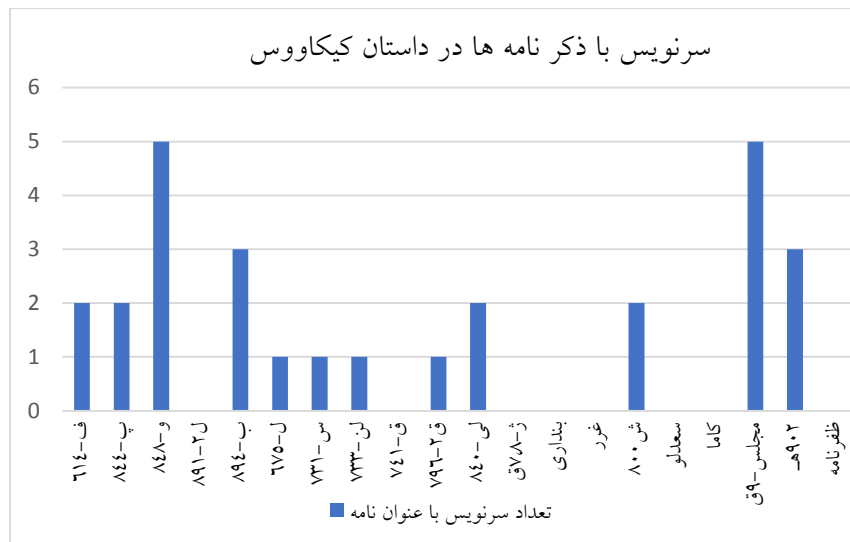
در متون ادبی، فارغ از گونه (ژانر) و محتوای آن، مسئله ارتباط با نامه و دوانیدن پیک همواره مطرح بوده است. نامه‌نگاری شیوه‌ای رسمی و کاربردی برای رسانیدن پیام به کار گرفته می‌شده؛ اصولاً پیام‌هایی که یک‌سوی آن فردی با جاه و مقام بوده با نامه و سایر پیام‌ها شفاهی فرستاده می‌شده است. این نامه‌ها را گاه به‌اضطرار و گاه در شرایط عادی و با داشتن فرصت بیشتری می‌نوشتند. هر قدر تعجیل در ارسال نامه کمتر و فرستنده یا گیرنده آن و الامقام‌تر از افراد عادی باشد، پرداخت به تعارفات و آراستگی لفظی در آن بیشتر خواهد بود. نامه‌نگاری در شاهنامه اهمیت بسیاری دارد. اگر زمینه‌سازی تمثیلی ابتدای رخدادها را در نظر بگیریم، می‌توان نامه‌نگاری‌ها را نیز مانند سایر زمینه‌سازی‌ها دانست. این شباهت را از سه جهت می‌توان توضیح داد:

نخست اینکه به‌طور خلاصه از رخدادی پس از خود خبر می‌دهد؛

دوم، نمونه‌های مفصل و دور از تعجیل آن حتماً سرنویس دارد؛

سوم آنکه خود نامه به‌منزله یک امر مهم در روند وقایع، چند بیتی براعت استهلال دارد.

با توجه به ارتباط نامه‌ها با پادشاهان و پهلوانان، در دوره اساطیری از آن اثری نمی‌یابیم؛ ولی در دوره پهلوانی و تاریخی نامه‌های بسیاری را می‌توان یافت که بیشتر با سرنویس همراه هستند. گفتنی است پهلوانان بیشتر با مکالمات رودررو و یا پیغام‌های شفاهی با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند؛ ولی آنگاه که یک‌سو پادشاه قرار دارد، این ارتباط با نامه‌نگاری صورت می‌گیرد.



نمودار شماره ۵: سرنویس با ذکر نامه‌ها در داستان کیکاووس

درباب سرنویس با عنوان نامه، آنچه بیش از فراوانی اهمیت دارد، پایبندی کاتبان به حفظ نامه‌هاست؛ زیرا یکی از عوامل تأثیرگذار و مهم در جریان داستان هستند. اینکه نسخه‌ها علی‌رغم افتادگی‌ها و خلاصه‌نوشتن سرنویس‌ها، مقید به ذکر نامه‌ها بوده‌اند، نکته قابل توجهی است.

## ۲-۴ پیشنهادها

با توجه به آنچه در باب وابستگی ضبط و محل ذکر سرنویس‌ها با ساختار داستان بیان شد، این نتایج به دست آمد:

- در شاهنامه برخی ویژگی‌های سبکی و مسائل مرتبط با ساخت داستانی می‌تواند یاریگر مصحح باشد تا در گزینش سرنویس‌ها ضبط و محل بهتر را برگزیند.

- هریک از این ویژگی‌ها کارکردی جداگانه دارند و سرانجام نیز بر فهم و درک مخاطب از داستان اثرگذار هستند.

- مصححان و شاهنامه‌پژوهان می‌توانند از این موضوع در بخش‌های جزئی‌تر استفاده کنند؛ در همین باره پیشنهادهای پژوهش در قالب جدول زیر خلاصه می‌شود:

جدول شماره ۱: پیشنهادهای پژوهش

نتیجه استفاده از نکته‌ها و گزینش بسامان‌تر	شیوه استفاده در جریان تصحیح	ویژگی سبکی و ساخت داستانی
ذکر مهم‌ترین رخدادها در سرنویس؛ حفظ خط داستانی؛ جلوگیری از درهم‌ریختن ذهن مخاطب؛ افزودن رغبت مخاطب به پیگیری داستان؛	تعیین مهم‌ترین رخدادها در داستان با توجه به خط داستانی	مطالب و موارد بیان‌شده در سرنویس؛ ۱- رخداد مهم

حذف الحاقیات و بخش‌های فرعی		
شناخت شخصیت‌های مهم شاهنامه؛ تلفیق افراد و وقایع در ذهن مخاطب؛ نمایاندن حسن تلفیق افراد و وقایع در شاهنامه	شناخت افراد مهم در مقیاس داستان و شاهنامه	۲- افراد مهم
مشخص‌شدن آغاز داستان به صورت رسمی	یافتن آغاز رسمی داستان پس از خطبه	محل سرنویس: ۱- آغاز داستان
نمایش حسن و زیبایی سبکی - بلاغی شاهنامه (تمثیل‌نگاری و مقدمه‌چینی)	توجه به تمثیل‌ها و بیان نمادین	۲- قبل از براعت استهلال
توجه‌دادن مخاطب به اهمیت افراد و ایجاد تمییز میان شخصیت‌های داستانی	یافتن ورودهای مهم و اثرگذار افراد به داستان	۳- قبل از ورود افراد مهم به داستان
تعیین نقطه عطف‌های داستانی برای مخاطب	یافتن رخدادها و نقاط عطف داستان	۴- قبل از رخدادهای مهم
حفظ خط داستانی جلوگیری از بی‌توجهی مخاطب به نقطه عطف‌های داستانی	یافتن نامه‌نگاری‌ها و نبردهای مهم در نسخه‌ها	رخدادهایی که ناگزیر از سرنویس هستند.
جلوگیری از انحراف ذهن مخاطب به جزئیات کم‌اهمیت؛ تعدد سرنویس‌ها به جای رهنمون‌شدن ذهن مخاطب به نکات مهم داستان، مانع التذاذ او از داستان و درک سبک فردوسی می‌شود.	استفاده از نسخ کهن و معتبر (زیرا در نسخه‌های متأخر تعداد و طول سرنویس‌ها بیشتر است). سرنویس‌هایی که طول کمتر و نکات مهم‌تری دارند در اولویت ذکر هستند.	اصل بر ذکر تعداد کم و با اهمیت بالا در سرنویس‌هاست (آغاز داستان، واقعه‌های مهم، نقاط عطف و حضور افراد برجسته)

### ۳- نتیجه‌گیری

برای مصححان‌گزینش صورت صحیح سرنویس‌های شاهنامه از ابیات این اثر دشوارتر به نظر می‌رسد. امکان بهره‌مندی از ملاک‌های سبکی در انتخاب صورت مناسب این عبارات وجود ندارد؛ به همین سبب مصححان به مطالب ثبت‌شده در نسخه‌ها بسنده کرده‌اند. حال آنکه سرنویس‌ها با دو رکن از ارکان روایی داستان، یعنی رخداد و شخصیت در ارتباط مستقیم هستند و با در نظر داشتن قید اهمیت درباب این دو رکن می‌توان صورت بسامان‌تر سرنویس‌ها را تعیین کرد. در انتخاب صورت مناسب سرنویس‌ها از میان صورت‌های ثبت‌شده در نسخه‌ها، توجه به قید اهمیت در رخداد و شخصیت می‌تواند راهنمای انتخاب دقیق‌تر باشد. چگونگی ثبت

سرنویس‌ها در نسخه‌های قدیم و معتبر شاهنامه بر این مدعا صحه می‌گذارد. علاوه بر این، برخی رخدادهای همواره در روند داستان مؤثر بوده‌اند و در هر داستانی که ذکر شوند، در اغلب نسخه‌ها سرنویس دارند. این رخدادهای جنگ‌ها و نامه‌ها هستند.

دربارهٔ سرنویس افزون‌بر تعیین صورت صحیح، تعیین محل مناسب نیز اهمیت دارد. برای تعیین محل مناسب به سبب شیوهٔ خاص ترسیم کادرهای سرنویس در نسخه‌ها و نگارش ابیات در اطراف این کادر، باید از شیوهٔ کمکی بهره برد. این شیوهٔ کمکی توجه به رخدادهای مهم مانند نامه‌ها و جنگ‌هاست. با توجه به نسخه‌های شاهنامه به ویژه نمونه‌های کهن آن، الزاماً سرنویس در ابتدای رویدادهای مهمی از این دست نگاشته می‌شود. افزون‌بر این نوع رخدادهای، چنانچه واقعه‌ای به منزلهٔ نقطهٔ عطفی در جریان داستان باشد، باید پیش از آغاز ابیات آن واقعه، سرنویس قرار بگیرد. فردوسی همانطور که در ابتدا و خطبهٔ داستان‌ها از براعت استهلال استفاده می‌کند، در آغاز رخدادهای مهم در دل داستان هم از این مقدمه‌چینی بهره می‌برد. هرگاه رخداد سرنویس‌سازی در داستان در شرف وقوع باشد، فردوسی آن را با بیانی تمثیلی آغاز می‌کند. این شیوهٔ افزون‌بر ارزش بلاغی می‌تواند تعیین‌کنندهٔ محل مناسب سرنویس‌ها (یعنی پیش از این مقدمه) باشد.

### پی‌نوشت

- این تغییرات در ابیات و روایات به صورت الحاق بخش‌هایی به متن شاهنامه نیز وجود دارد؛ ولی از آنجا که سرنویس‌ها به نثر هستند و محدودیت وزن و قافیه ندارند، افزودن و کاستن آنها از ابیات و روایات آسان‌تر است.
- نمونهٔ این، نسخهٔ فلورانس است که به واسطهٔ شیوهٔ سطر بندی، بیشتر سرنویس‌ها با حشو در آن ثبت شده است و در نسخه‌های دیگر شاهنامه، این سرنویس‌های طولانی سابقه ندارد. در برخی از نسخه‌ها نیز به سبب ترسیم نکردن کادر، سرنویس‌ها حذف و سپس عباراتی مختصر در حاشیه افزوده شده است.
- علاوه بر این دو دسته رخدادهای دیگری نیز می‌تواند اصیل شمرده شود؛ ولی تعداد آنها محدود است. از سویی در ماهیت رخدادهای تنوع وجود دارد و به اقتضای هر داستان متفاوت است. به همین سبب جنگ و نامه را در جایگاه دسته‌های کلی بیان کردیم.

### منابع

- آیدنلو، سجاد (۱۳۸۶ الف). «خلاصه مقاله: مقدمهٔ شاهنامه نسخهٔ بریتانیا»، *آینه میراث*، ش ۳۶-۳۷، ۳۰-۵۴.
- \_\_\_\_\_ (۱۳۸۶ ب). «شاهنامه‌پژوهی: شاهنامه در "سفینهٔ تبریز" (تقدیم به دکتر جلال خالقی مطلق و مصطفی جیحونی، مصححان ایرانی شاهنامه)»، *نامهٔ بهارستان*، ش ۱۱-۱۲، ۲۳۳-۲۴۲.
- امیدسالار، محمود (۱۳۹۵). «هفت‌خان رستم و منطق روایت حماسی در شاهنامه»، ترجمهٔ محمدصادق گرانپایا، *پاژ*، ش ۲۲، ۱۶-۴۸.
- بارت، رولان (۱۳۸۷). *درآمدی بر تحلیل ساختاری روایت‌ها*، ترجمهٔ محمد راغب، تهران: فرهنگ صبا.
- بنداری، فتح بن علی (۱۹۳۲). *الشاهنامه*، تصحیح، مقدمه و تعلیقات: عبدالوهاب عزام، قاهره: دارالکتب قاهره.
- پرینس، جرال (۱۳۹۱). *روایت‌شناسی: شکل و کارکرد روایت*، ترجمهٔ محمد شهباز، تهران: مینوی خرد.
- ثعالبی، ابومنصور عبدالملک بن محمد (۱۹۰۰). *غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم*، مترجم و مصحح: هرمان



زوتنبرگ، پاریس: چاپخانه ملی.

۸ خالقی مطلق، جلال (۱۳۷۰). «آغاز و انجام داستان‌های شاهنامه»، یکی قطره باران: جشن‌نامه استاد دکتر عباس زریاب‌خوئی، به کوشش احمد تفضلی، تهران: نشر نو، ۵۴۹-۵۴۱.

۹. \_\_\_\_\_ (۱۳۶۷). «دست‌نویس شاهنامه مورخ ششصد و چهارده هجری قمری (دست‌نویس فلورانس)»، *ایران‌نامه*، ش ۲۵، ۶۳-۹۴.

۱۰. \_\_\_\_\_ (۱۳۸۷). «دست‌نویس نویافته از شاهنامه فردوسی (محفوظ در مکتبه الشرقیه وابسته به دانشگاه سن ژوزف بیروت)»، *نامه بهارستان*، ش ۱۳-۱۴، ۲۰۹-۲۸۷.

۱۱. \_\_\_\_\_ (۱۳۹۰). *شاهنامه از دست‌نویس تا متن: جستارهایی در معرفی و ارزیابی دست‌نویس‌های شاهنامه و روش تصحیح انتقادی متن*، تهران: میراث مکتوب.

۱۲. \_\_\_\_\_ (۱۳۹۱). *یادداشت‌های شاهنامه*، ج ۹ و ۱۰، تهران: دایرة المعارف بزرگ اسلامی، چ ۲.

۱۳. رهنما، هوشنگ (۱۳۹۴). *درآمدی به روایت‌شناسی: رولان بارت، تزوتان تودوروف، جرالد پرینس*، تهران: هرمس.

۱۴. عبدالهی، نیلوفر سادات (۱۳۹۸). *کارکرد سرنویس‌های نسخه فلورانس در بازنویسی داستان‌های شاهنامه*، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره ۵۳، ۴۹-۷۳.

۱۵. فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۶). *شاهنامه*، تصحیح جلال خالقی مطلق، تهران: دایرة المعارف بزرگ اسلامی.

۱۶. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه ملی فلورانس، به نشان مورخ ۱۲۱۷/۶۱۴ (تا پایان کیخسرو) Ms.Cl.III.24 (G.F.3).

۱۷. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه بریتانیا در لندن، به نشان مورخ ۱۲۷۶/۶۷۵ Add.21.103.

۱۸. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه دانشگاه سن ژوزف در بیروت، به نشان بی‌تاریخ Nc.43.

۱۹. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه طوقا پوسرای به نشان مورخ ۱۳۳۰/۷۳۱ H.1479.

۲۰. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه عمومی دولتی لنینگراد، به نشان کاتالک درن، شماره ۳۱۶-۳۱۷، مورخ ۱۳۳۳/۷۳۳.

۲۱. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس دارالکتب قاهره به نشان ۶۰۰۶ س، مورخ ۱۳۴۱/۷۴۱.

۲۲. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس دارالکتب قاهره به نشان ۷۳ تاریخ فارسی، مورخ ۱۳۹۴/۷۹۶.

۲۳. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس مؤسسه شرق‌شناسی کاما در بمبئی، بدون تاریخ، از ثلث نخستین سده هشتم هجری قمری.

۲۴. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه دانشگاه لیدن، به نشان مورخ ۱۴۳۷/۸۴۰ Or.494.

۲۵. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه بریتانیا در لندن، به نشان مورخ ۱۴۳۸/۸۴۱ Or.1403.

۲۶. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه ملی پاریس، به نشان مورخ ۱۴۴۱/۸۴۴ Suppl.Pers.493.

۲۷. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه پاپ در واتیکان، به نشان مورخ ۱۴۴۴/۸۴۸ Ms.pers.11.

۲۸. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه بریتانیا در لندن، به نشان مورخ ۱۴۸۶/۸۹۱ Add.18188.

۲۹. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه دولتی برلین، به نشان مورخ ۱۴۸۹/۸۹۴ Or.2° 4255.

۳۰. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه دولتی باویر در مونیخ به نشان مورخ ۱۴۹۷/۹۰۲ Pers.8,507.

۳۱. \_\_\_\_\_، *شاهنامه*، دست‌نویس کتابخانه طوقا پوسرای در استانبول، به نشان، مورخ ۱۴۹۸/۹۰۳ H.1510.

۳۲. \_\_\_\_\_، شاهنامه، دست‌نویس مجلس شورای ملی، به شماره ۱۰۹۶، مورخ نیمه اول سدهٔ نهم.
۳۳. \_\_\_\_\_، شاهنامه، دست‌نویس کتابخانهٔ مجلس سنا، به نشان ۱۱۳۷، مورخ سدهٔ دهم (از رفتن فریدون به جنگ ضحاک تا هزیمت کردن گشتاسب از ارجاسب).
۳۴. \_\_\_\_\_ (۱۳۸۹). شاهنامه سرودهٔ ابوالقاسم فردوسی؛ نسخه برگردان از روی نسخهٔ کتابت اواخر سدهٔ هفتم و اوایل سدهٔ هشتم هجری قمری، (کتابخانهٔ شرقی. وابسته به دانشگاه سن ژوزف بیروت) به شماره Nc.43، به کوشش ایرج افشار، محمود امیدسالار، نادر مطلبی کاشانی؛ با مقدمه‌ای از جلال خالقی مطلق. تهران: طلایه.
۳۵. \_\_\_\_\_ (۱۳۸۴). شاهنامهٔ فردوسی: چاپ عکسی از روی نسخهٔ خطی کتابخانهٔ بریتانیا به مشهور به شاهنامهٔ لندن، نسخه‌برگردان: ایرج افشار، محمود امیدسالار، به شماره Add.21,103، تهران: طلایه.
۳۶. \_\_\_\_\_ (۱۳۷۹). شاهنامهٔ فردوسی به انضمام خمسه نظامی در حاشیه، چاپ عکسی از روی نسخهٔ سدهٔ ۸ هجری، محفوظ در کتابخانهٔ دایرة المعارف بزرگ اسلامی به شماره ۱۱۱۱، تهران: دایرة المعارف بزرگ اسلامی.
۳۷. مستوفی، حمدالله بن ابی‌بکر (۱۳۷۷). ظفرنامه / حمدالله مستوفی، به انضمام شاهنامهٔ فردوسی؛ به تصحیح حمدالله مستوفی؛ چاپ عکسی از روی نسخهٔ خطی مورخ ۸۰۷ هجری به شماره Or.2833، به خط محمود الحسینی، زیر نظر نصرالله پورجوادی، نصرت‌الله رستگار، تهران: مرکز نشر دانشگاهی و وین: آکادمی علوم اتریش.

